

**O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi
Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi
Bobur nomidagi Andijon viloyati axborot-kutubxona markazi**

Milliy liboslar inson qo'rk

Bibliografik sharh

Andijon - 2024

O, shahrim qizlari, o, suluv qizlar,
Tim qora qoshlari naq zuluk qizlar.
Qoyilman didingiz, o'ylaringizga,
Rost aytsam, besh ketdim ko'ylagingizga.
Atlas ko'p qadimiy nafis matodir,
U sizdek suluvlar uchun atodir.
Sizlar kiyganingiz sho'x qizil atlas
Atlaslar ichida naq asl atlas.

Xayriddin Saloh

Kirish

XON-ATLAS – eng yorqin ranglar tabiat jilosi, gullar tasvirini o'zida mujassam etgan o'zbek milliy matosi. Mazkur matoni qadimda faqat xonlar kiygani uchun ham xon atlas nomi bilan atalgan.

Klassik an'anaviy o'zbek matosi xon atlas o'zbek ipak qurti pillasidan tayyorlanadi. Arab tilidan tarjima qilingan Atlas "silliq" degan ma'noni anglatadi. Xon-atlas bir nechta turlarda bo'ladi: 100% ipak, ipak 50%x50%, paxta va oltin yoki kumush lureks qo'shilishi bilan yorqin, rang-barang, unutilmas va o'ziga xos burchakli naqsh bilan ranglari ko'pincha o'zbek xon atlas deb ataladi. Atlas matosi dunyo bo'ylab mashhur dizaynerlar va moda dizaynerlarining e'tiborini tortib kelayotgan yorqin matolar sirasidan o'rin olgan.

O'zining tabiatiga ko'ra, atlas to'qimaning maxsus turiga ega bo'lgan zich ipak mato bo'lib (faqat yuqori asosda qimmatroq tola

joylashgan), sirti yaltiroq va silliq bo'lgan Xon atlas O'zbekistonda ishlab chiqariladi, eng yirik ishlab chiqarish bu Marg'ilon shahridir.

“Milliy liboslar inson ko'rki” mavzusidagi ushbu bibliografik qo'llanma keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan. Qo'llanma so'ngida tavsiya etilayotgan adabiyotlar alfavit tartibida joylashtirilgan.

XON-ATLASNING TO'QILISHI

O'zbek atlaslari rang-barang nafis gullarga boy, bu gullar bir-biri bilan uyg'unlashib, matoda yaxlit go'zal bir naqshni hosil qiladi. Atlasning tabiiy ipakdan to'qilgan eng a'lo navi sakkiz tepkili xonatlas deb ataladi. Xon atlasning barcha siri uning tuzilishi va to'qilish usulidadir.

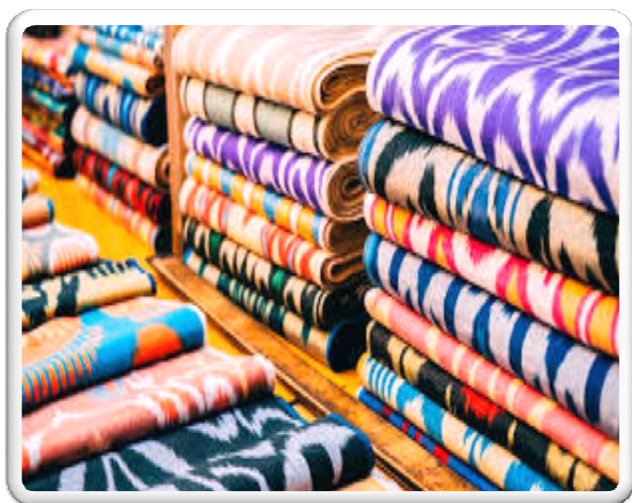

Atlasning to'qilish jarayoni: to'rt tepkili atlas to'rt tepkili dastgohda, sakkiz tepkili Atlas sakkiz tepkili dastgohda to'qiladi. Tandaga gulalar tandaning har sakkiz naxi to'qilishda ustma-ust keladigan qilib ko'tariladi, naxlar tepkilarga muvofiqlashtirilib, gulalar o'ynag'ishlarga ulanadi. Tepki bosilganda gulaning biri pastga tortilib, ustma-ust yotgan naxlardan birining komi ochiladi va orasidan birinchi arqoq ipi o'tadi, ikkinchi tepki bosilsa, ikkinchi komi ochilib, ikkinchi arqoq ipi o'tadi. Shu tariqa sakkiz nax orasiga sakkiz arqoq ipi ustma-ust tuqib, tanda ipi matoning ustiga tomon joylana borib to'qima bir yuzlamaga aylanadi.

Eng mashhur atlaslar: „Qora atlas“, „Bargi karam“, „Yahudiy nusxa“, „Nomozshomgul“, „Shaxmat“, „Qora ko'zim“ kabilardir.

Hozirda barcha ishlab chiqarish avtomatlashtirilgan, qo'lda to'qilgan bunday xon atlaslari esa hozir kamdan-kam uchraydi. U o'ziga xos va betakror, bo'lib, kamalakning barcha ranglarining yaxlit jamlamasidir va bu ajoyib ipak turi tasodifan tug'ilmagan.

XON-ATLAS HAQIDAGI AFSONA

O'zbekiston Xon-atlas haqidagi qadimiy rivoyatda shunday deyiladi: "Qadim zamonlarda Marg'ilon hukmdorlaridan biri beshinchi marta turmush qurishga qaror qiladi. Uning tanlovi kambag'al to'quvchining yosh qiziga tushdi. Qizning otasi xafa bo'lib, qizdan voz kechishini so'rab, keksa xonning oyoqlari ostiga o'zini tashladi. Xon, agar ertasi kuni ertalab xonga qizning go'zalligini unutib

qo'yadigan g'ayrioddiy narsa yarata olsagina qizdan kechishini aytadi.

G'am-g'ussali to'quvchi endi nima qilishini bilmay, ariq bo'yida o'tiradi va to'satdan suvda yomg'irdan keyin kamalakning barcha ranglarida bo'yalgan bulutlarning aksini ko'rib, "Oh, jannat, g'oya uchun rahmat!" - deya va darhol ishga kirishish uchun uyga yugurdi.

Ertasi kuni ertalab u o'zi ko'rgan narsasi timsolida g'ayrioddiy mato to'qidi – bulutdek yengil va havodor, musaffo tog' havosidek salqin, kamalakning barcha ranglari bilan yaltirab turadi. Usta bu g'ayrioddiy matoni xonga olib kelganida, uning sehrli go'zalligidan hayratda qoldi: "Buni qanday qilding?" – so'radi u to'quvchidan. To'quvchi: "Men yomg'ir yuvgan barglarning ko'katini oldim, lola

barglarining rangini, tongning qizarib ketishini, tungi osmonning moviyligini, tez oqadigan suvga quyosh nurini qo'shdim. Ariq, suyukli qizimning ko'zlari chaqnab, hamma narsani aralashtirib yubordi, deb javob berdi. G'ayrioddiy mato "xon-atlas" ("xon shoyi") deb nomlangan va xon to'quvchining qizini sevimli o'g'liga bergan.

Milliy kiyimlarimiz, bu bizning go'zalligimiz, o'tmishimiz va kelajagimizdir.

Azal-azaldan o'zbek xotin-qizlarining kiyim javonini xon atlas, adraslarsiz tassavvur qilish qiyin. Uning betakror ko'rinishi, ranglari va naqshlari ko'rgan ko'zni quvnatib, har qanday faslda ham bahoriy kayfiyatni baxsh etadi. Atlas kiygan o'zbek ayollari o'zgacha go'zal va latofatli ko'rinadilar.

Xon atlas – eng yorqin ranglar tabiat jilosi, gullar tasvirini o'zida mujassam etgan o'zbek milliy matosi hisoblanadi. Mazkur matoni qadimda faqat xonlar kiygani uchun ham xon atlas nomi bilan atalgan. O'zbekimning urf-odati va an'anlari milliy qadriyatlarini namoyon etish maqsadida o'zbekimning milliy libosi “Xon atlas” festivali o'tkaziladi.

Кийим - кечаклар ўзбек халқи тарихи билан узвий боғлиқ бўлиб, у моддий - маданий ёдгорликлар ичида халқларнинг миллий ўзига хослигини акс эттириб, этник белгилари билан ажралиб туради. Кийимларда бирон - бир эл - элат тарихига бориб тақаладиган анъаналар, ижтимоий муносабатлар, маърифий, дин ва эстетик шаклларнинг айрим унсурлари ифодаланади. Жамият турмуши, иқтисодиёти ва сиёсатида ўзгаришлар бўлиб туриши билан бир вақтда кийим шакллари ҳам ўзгариб боради, унда халқнинг моддий аҳволи, кишиларнинг диди, гўзаллик тўғрисидаги идеаллари, хўжалик юритишнинг ўзига хос жиҳатлари ҳамда оилавий турмушнинг баъзи томонлари ҳам кўзга яққол ташланади. "Ўзбек миллий кийимлари XIX-XX асрлар" китоби эса сиз азиз ўқувчига тўлиқ маълумот олишингизга ёрдам беради.

Содиқова, Н. Ўзбек миллий кийимлари XIX-XX асрлар / Масъул П. Ҳабибуллаев. – Тошкент : Шарқ, 2023. – 160 б.

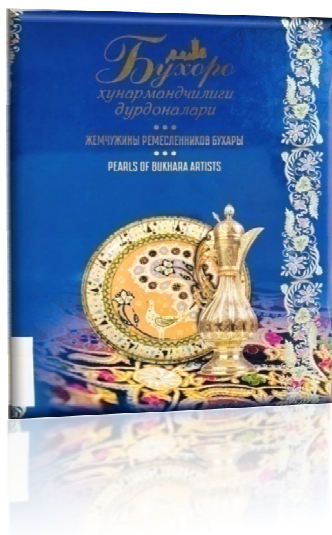
Ўзбекистон мустақилликка эришиши, йўқолиб бораётган қадимги миллий анъаналаримизни, қадриятларимизни тиклашга имкон берди. Миллий бош кийимларини ўрганиш, халқ турмушининг исталган соҳасини ўрганиш каби халқ тарихи ва маданиятини бир қатор муҳим муаммолари билан узвий боғлиқдир. Бош кийимларда, уст - бошлардаги каби қадимий нусхалардан айрим қисмлар: унинг бичими, шакли ва

безаклардаги бетакрор элементлар сақланиб қолади. Уларни аниқлаш ўзбек халқи этногенези (насли) муаммоларини ҳал қилиш учун катта аҳамиятга эга. Миллий бош кийимларни ўрганиш ўта долзарбдир. Ушбу сизга тавсия этадиган нашрда Республикамизнинг асосий минтақалари бўйича ўзбекларнинг XIX-XX-асрлардаги бош кийимларининг ноёб намуналарини тақдим этишга ҳаракат қилинган.

Содиқова, Н. Ғайбуллаева, Ю. Ўзбек миллий бош кийимлари XIX-XX- асрлар = Национальные головные уборы узбеков XIX-XX-вв. / Масъул муҳаррир проф. Р. Муртазоева ; инглиз тилидан тарж. Х. Умарова [Матн] ўзбек, рус ва инглиз тилларида. — Тошкент : Sharq, 2014. — 336 б.

Бухоро зардўзлиги - жуда қадимдан ривожланиб келаётган халқ амалий санъати турларидан биридир. Бухоро зардўзлик XIX ва XX-аср бошларида тараққий этди. Бу даврда зардўзлик билан, асосан, эркаклар шуғулланган. XX-аср бошларида Бухорода 350 нафар зардўз уста фаолият кўрсатган. Сарой зардўзлик устахоналари Бухоро аркида жойлашган бўлиб, улар асосан, амир ва унинг оиласи, сарой айёнлари ва бадавлат хонадонлар учун фаолият кўрсатишган. Бухоро манғит амирларининг зардўзлик кийимлари, айти пайтда, Ўзбекистон музейларида сақланади. "Бухоро хунармандчилиги дурдоналари" китобида ушбу маълумотлар кенг ёритилган.

Бухоро ҳунармандчилиги
дурдоналари / М. Раҳмонова, А.
Ҳамроев. – Тошкент : O'zbekiston,
2019. – 111 б.

Қатларда не бир синоат яширинган сўзаналарнинг. Ҳар бир нақшу ниғори, гули гиёҳи асрий чашмалардан сув ичади, табиатнинг ўзидан, кўккламу-кузидан ранг олади.

Немис сайёҳи ва тадқиқотчи Фон Шварс отнинг каштали абзалини кўриб, Туркистон аёллари ранг танлашда, шаклларга маъно юклашда Европа рассомларидан ҳам моҳимрроқ экан, деб ёзган эди. XX-аср бошларида ўлкамизга келган бу олимни қайси каштачилик мактаби лол қолдирган экан? Дарвоқе, уларнинг ҳар бири ўзига хос: безаклар, бўёқлар ва услуб борасида ўзгачадир.

Ушбу мақоладаги тўлиқ маълумотни “Jannat makon” журналичдан топишингиз мумкин.

Жабборов, Ф. Ипаклардан тўқилган достон :
[каштачилик мактаби вакиллари] / Ф. Жабборов //
Jannat makon. – 2009. – № 6. – Б. 30-35.

Ҳунармандлардан бири ҳали ҳеч ким билмаган ажиб бир мато яратмоқчи бўлибди ва унинг гулини ўйлаб топишини чизмакашдан илтимос қилибди. Кунларнинг бирида ҳовуз олдига бориб бир томчи ёғни сувга ташлабди. Ёғ сувда тарқалиб, қуёш нурида камалакдек товланибди. Чизмакаш бундан андоза олибди. Тўқувчи унинг ижодини матога кўчирибди. Марғилонда тўқилган атлас хотин-қизларимизни ҳуснига ҳусн қўшадиган бўлибди, миллатимиз фахрига айланган.

Дўппи эса XIX-аср бошларида учли, гумбазли бўлиб, аста секин бошқа турлари ҳам вужудга келган. Ривоят қилишларича, юртимизда ёмон бир касаллик тарқалиб, халқ қирилиб кета бошлаган экан. Табиб - халқимни даволаган қалампирни бошимга кўтарай, дўппида қалампир акс этсин. Ҳунармандлар дўппига қалампир расмини тикишиб шоҳга кўрсатибдилар. Шундан сўнг ўзбеклар уни бош кийим сифатида кийишни одат қилишибди. Ўзбекнинг атласу-дўпписи ҳақида қуйидаги мақолада танишишингиз мумкин:

Охунов, М. Хонатлас ва дўппининг яратилиши /
М. Охунов, М. Абдуллаев // Андижоннома. —
2015. — 13 май. — Б. 4.

Адрас - танда ипи табиий ипакдан, арқоғи қалин ипдан тўқилган газлама. Гули икки томонлама бўлганлиги учун айрим жойларда *дуруя* деб аталади. Арқоқ ипи йўғонроқ бўлганлиги учун газлама юзасида кўндаланг чивиклар ҳосил бўлади. Кудунгланиш натижасида юқори навли адраснинг бир томони атласдай силлиқ бўлиб, иккинчи томони товланиб

туради. Гуллари абр усулида бўлиб сарик, кўк, пушти, қизил ранглар қўлланилган. 1920-йилларгача Марғилон, Хўжанд, Бухоро, Самарқанд ва бошқа жойларда мато тўкилиб Ўрта Осиё бозорларидан ташқари Афғонистон, Хитой каби қўшни мамлакатларда ҳам сотилган. Адрас ўзбек халқи ҳаётида кенг тарқалган бўлиб, аёлларнинг кийим-кечаклари, шунингдек чопон, кўрпа ва кўрпачалар учун ишлатилган.

Адрас // Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 1-жилд. А – Бешбалиқ. – Тошкент : Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2000. – Б.135.

Хон атлас – энг ёрқин ранглар табиат жилоси, гуллар тасвирини ўзида мужассам этган ўзбек миллий матоси. Мазкур матони қадимда фақат хонлар кийгани учун ҳам хон атлас номи билан аталган. Мутахассисларнинг айтишича, метр атлас 2,5 ойда тайёр бўлади. Матога рууан ўсимлиги, анор пўстлоғи, ўсимлик барги экстракти, пиёз пўсти орқали ранг берилади. Матонинг 70 фоизи қўлда яратилади. Миллий урф одатларимиз, қадриятларимизни янада мустаҳкамлаш мақсадида Хон-атлас фестивали ўтказиб келинмоқда. Бу ҳақидаги тўлиқ маълумотни сиз азиз китобхонлар қуйидаги мақоладан ўқишингиз мумкин.

Эшонова, Ф. Атласу адрасларда қадам ташлар ўзбекойимлар : [“Хонатлас”фестивали] / Ф. Эшонова, Э. Мамажонов // Andijonnomi. – 2024. – 20 апр. – Б. 2.

Азиз китобхон! Ўзбек миллий либослари бизни ўзлигимизни англатади. Шундай экан улар ҳақида кўпроқ маълумотларга эга бўлишимиз керак. Сизларга **тавсия этилган қуйидаги нашрлар ҳам** янада тўлиқ маълумот олишингизга ёрдам беради.

Adabiyotlar

Kitoblar

1. Шоёқубов, Ш. К. Ўзбек халқ амалий безак санъати : безакли альбом ўзбек, рус ва инглиз тилларда / Ш. К. Шоёқубов. – Тошкент : O'zbekiston, 2009. – 136 б.
2. Ўзбекистон ҳунармандчилиги ва амалий санъати: энциклопедия / А. Ҳакимов ва б. – Тошкент : Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2017. – 432 б.

Vaqtli matbuot nashrlari

3. Атлас қийиқли Марғилон // Халқ сўзи. – 2007. – 21 сент.
4. Бойтиллаев, Р. Тўқимачилигимиз тарихидан / Р. Бойтиллаев // Mahalla. – 2007. – 3 янв. – Б. 4.
5. Бизнинг меросимиз : [қадимий матолар] // Санъат. – 2012. – № 4. – Б. 13-14.
6. Комилова, Х. Либослар дизайни: [ёшлар изланишлари] // San'at. – 1999. – № 2. – Б. 30.
7. Матҳошимов, М. Марғилонда "Атлас байрами" : [ҳунармандчилик] // Туркистон. – 2016. – 14 сент.

8. Назруллаев, Д. Ипак иплар жилоси // Ўзбекистон овози. – 2009. – 13 июнь.
9. Норматов, Н. Либос - инсон кўрки // Ўзбек адабиёти ва санъати. – 2010. – 26 февр.
10. Оқилова, К. Марғилоннинг замонавий газламалар // Санъат. – 1999. – № 2. – Б. 36.
11. Рахмонов, А. Маргиланский атлас // Правда Востока. – 2024. – 19 янв. – Б. 4.
12. Эгамқулов, Э. Миллий либослар миллат кўрки // Жамият. – 2008. – 4 апр.
13. Қадимий буюмлар бисотидан: [махсус репортаж] / Jannat макон. – № 9. – Б. 44.

Milliy liboslar inson ko'rki : Bibliografik sharx /
tuzuvchi I. Azamova. – Andijon, 2024. – 12 b.